

Четворогодишње кретање наших народа кроз непрекидне окршаје с бројним непријатељским оружаним снагама (просјечно око 25 окупаторских и око 20 квислиншких дивизија редовно се налазило на југословенском ратишту), кроз небројене офанзиве и искушења, дато је овдје непристрасно и документовано. А то најрјечитије говори у прилог ауторима чији је најпречи задатак и био да допру до што потпуније истине о догађајима. У том циљу искоришћена је огромна архивска грађа коју посједују Војни историски институт, Историско одјељење ЦК СКЈ и друге установе у земљи. Аргументованост тврдњи у овом дјелу, увјерљивост оцјена и закључака је очигледна и до краја спроведена. Томе несумњиво доприноси и 1.280 објашњења и фуснота у обје књиге.

Ово дјело је из техничких разлога издато у двије књиге. Прва књига, која је изишла из штампе крајем децембра 1957 године, обрађује догађаје прва четири периода, закључно са Другим засједањем АВНОЈ-а (има 696 страница); друга књига (са 766 страница), која се појавила крајем децембра 1958 године, излаже развој Ослободилачког рата и револуције од Скупштине у Јајцу, 29 новембра 1943, до потпуне побједе над непријатељем, 15 маја 1945 године. Обје књиге садрже укупно 72 тробојне скице најважнијих операција, потпун регистар географских објеката, имена и јединица, хронолошки преглед важнијих догађаја Народнослободилачког рата, објашњење скраћеница, а у прилогу II књиге и физичку карту предратне Југославије, са стањем из 1939 године.

„Ослободилачки рат“ је намијењен првенствено старјешинском кадру наше Армије, али по начину излагања, по прегледности обрађених догађаја, по стилу, то дјело може задовољити кудикамо шире потребе. Ту је објективно и приступачно освијетљен ванредно сложен и динамичан процес војно-политичких збивања на нашем ратишту, крупан војни и морално-политички допринос југословенских народа коначном тријумфу антихитлеровске коалиције. Зато ово дјело има трајнији карактер, вриједност приручника и занимљиве лектире која пружа важне информације о томе како се стварала данашња Југославија, како су наши народи — ослањајући се на сопствене снаге, слиједећи ЦК КПЈ и друга Тита — прокрчили себи пут ка слободи и социјализму.

Јован Вујошевић

СИМА СИМИЋ: ВАТИКАН ПРОТИВ ЈУГОСЛАВИЈЕ; ПРЕКРШТАВАЊЕ СРБА ЗА ВРЕМЕ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА; ТУЊИНСКЕ КОМБИНАЦИЈЕ ОКО НДХ

(Графички завод, Титоград 1958)

Графички завод у Титограду штампао је крајем 1958 три добро опремљене публикације Симе Симића у којима се третира клероусташка и ватиканска активност против Југосла-

вије и посебно против српског живља између два рата и у току Другог светског рата.

Све три публикације привлаче оправдано пажњу, колико својом актуелношћу толико и као први покушај да се овој проблематици приђе на нивоу документоване обраде.

Приказаћемо основне идеје и садржај ових расправа, задржавајући се на свакој посебно.

„ВАТИКАН ПРОТИВ ЈУГОСЛАВИЈЕ“

У књизи под горњим насловом Симић је дао целовит преглед политике Ватикана према Југославији за време од 1918—1945. Књига се састоји из два дела: „Између два рата“ и „За време Другог светског рата“, од којих сваки садржи више тематских јединица. Заокружени приказ личности и активности папског легата у НДХ Марконеа готово је самостална монографија (стр. 67—135), али чврсто везана за основни проблем који писац разматра.

Писац почиње свој рад нотификацијом нове државе СХС код Ватикана (8 I 1919) и подвлачи да је Св. столица већ тада испољила непријатељство према новоствореној држави. По оцени писца Ватикан је срачунато повео овакву политику, јер је очекивао распад нове државе и реализацију Лондонског уговора у корист Италије. На тој је линији и непријатељска изјава кардинала Гаспарија (април 1919), као и тзв. „бискупска афера“ са именованем Антуна Акшамовића за бискупа Ђаковачке дијецезе, без одобрења и знања владе Краљевине СХС.

Аутор је такође брижљиво навео низ чињеница из којих се може видети да се у југословенско-италијанском спору после Првог светског рата Ватикан нашао на страни италијанског империјализма. Документи говоре да је и за време Понтификата Пија XI (1922—39) настављена ова сарадња Ватикана и фашистичке Италије против наше независности. У овом периоду односи Ватикана и Југославије заоштрени су због низа спорних питања. Симић је нека од ових питања само регистровао, док је важнија детаљније обрадио. Тако, на пример, спор око завода Св. Јеронима у Риму (1925—1929), а нарочито питање Конкордата. Конкордат је обрађен у свим његовим фазама (1921, 1922, 1925, 1930—31, 1933, 1935). Писац правилно закључује да се нерасположење јавности према споразуму у усвојеној верзији није искључиво везивало за религиозни моменат, него да је било карактер најшире политичке опозиције. Добро је уочена и узрочна веза између заоштравања у односима након ових догађаја и све тешњег повезивања клероушаста с реваншистичким снагама да би помоћу њих решили тзв. „хрватско питање“ у своју корист.

Симић је, такође, на добро колекционираној збирци чланака и података из клероусташких новина приказао узајамност и разноврсне видове сарадње усташа и клера између два рата (стр. 29—45).

У другом делу расправе третира се одговорност Ватикана за повреду неутралности према Југославији у прошлом рату. Разрађујући опште повреде неутралности од стране Ватикана, писац је навео низ конкретних видова овог кршења.

Већи део књиге, као што је поменуто, посвећен је мисији Марконеа, папског легата у НДХ. Његово именовање писац узима као најречитији пример кршења неутралности. Симић је правно-историском анализом утврдио да Марконе није био обичан посматрач у НДХ, већ дипломатски претставник по значају и положају. До таквог закључка писац је дошао на основу клероусташког материјала, јер му архивска грађа није била приступачна. Симић је такође запазио да се Ватикан изигравајући неутралност строго чувао да о томе не остави трага у својој документацији. Тако се у савременом материјалу о политици Ватикана у Другом светском рату његово име уопште не спомиње. Као да је именовање извршено «*pro foro interno*». Са своје стране, међутим, клероусташка пропаганда је давала његовој мисији публицитет, што је имало за последицу психолошки притисак на политичку оријентацију католичких слојева.

Документацију писца претежно сачињавају клероусташке новине. Међутим, консултована је и постојећа литература, као и зборници грађе односно докумената. У одабирању материјала писац има сигуран критериј. Метод саопштавања писца је уствари хетероген: негде гола документација, а на другом месту, опет, студиски рад на висини. Највећа вредност књиге је несумњиво збир брижљиво скупљених чињеница и систематизованих докумената. Али где је год фактографска грађа дозвољавала писац је на основу критички проверених чињеница интерпретирао догађаје, изводио закључке, давао оцене. Нарочито се то запажа у делу о односима клера и усташа пре рата и мисији опата Марконеа, чији су лик и делатност изврсно оцртани.

Замерили бисмо писцу што није у делу где се говори о Конкордату дао више друштвено-политичке анализе и конкретнијих запажања о ставу разних друштвених слојева према споразуму режима и Ватикана. Требало је нешто више и критички рећи о држању српске православне цркве према овом догађају. Иначе, оцене и констатације писца о Конкордату нису неприхватљиве, мада су — поново кажемо — прилично неразрађене. У поглављу где се говори о предратним односима клероусташких кругова има понављања и тематског преплитања са садржајем Симићеве расправе о прекрштавању српског живота за време Другог светског рата. Нама се чини да је ове про-

блеме требало међусобно повезати, као сродне и испрожимане, те обрадити у јединственој публикацији. Писац не цитира увек доследно изворе за неке значајне чињенице на којима иначе заснива излагање у тексту (изјава кардинала Гаспареа итд.).

Успут не можемо да не замеримо што читалац једном пригодном белешком није информисан о личности писца и његовој досадашњој активности. Пропуст је очигледан, јер Симић досада није био познат нашој јавности, ако изузмемо монографију о односима Ватикана и Југославије коју су 1937 забраниле предратне власти.

„ПРЕКРШТАВАЊЕ СРБА ЗА ВРЕМЕ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА“

Друга расправа Симе Симића уводи нас у историју инфернално замишљене и на подручју НДХ за време рата још пакленије оствариване акције прекрштавања српског живља. Као таква, расправа је први покушај да се баци више светлости на овај јединствени историски феномен из прошлог рата.

На почетку својих разматрања писац оцењује суштину прекрштавања као покушај националне асимилације. У прошлости се као носиоци ове асимилационе политике појављују римокатоличка црква и суседне католичке државе, а у новије време црква се нашла на заједничким позицијама са усташама. Писац сматра да међу њима у овој политици постоји идентичност интереса. Наиме, усташки шовинизам усмерен на „хрваћења“ Срба одговара, суштински, вековној, непрекинутој тенденцији римокатоличке цркве да преобрати српски живаљ на „панхрватској“ територији. Зато је разумљиво што у спровођењу прекрштавања откривамо пуни паралелизам акције између клера и усташа, њихову узајамну повезаност и сарадњу. Извесне тактичке нијансе при томе су од секундарног значаја.

Клероусташка активност на продубљивању националне и верске нетрпељивости вуче своје корене још из периода између два рата. Стварање НДХ је био само онај основни предуслов да већ од раније нагомилана клероусташка мржња еруптивно избије.

У даљем излагању опширно је приказано усташко интерконфесионално законодавство. Усташе су прописима дале правни основ прекрштавању, погромима и драстичној пљачки појединаца и верско-културних установа. Хрватска црква је дала индивидуалну за прекрштавање, прихватила и поздравила усташке верске прописе. Клер је, истина, мистифицирао прекрштавање као да се ради само о прелазу отпадника на „вјеру отаца“. Међутим, писац не усваја ову верзију о хрватским дисидентима, доказујући претходно брижљивом анализом произвољност клерикалне аргументације.

У расправи се документовано подвлачи елемент принуде код прекрштавања, као и антиканонски карактер насилног прозелитизма.

Повезаност клера и усташа утврђује се још једном код преласка на колективну конверзију. Симић сматра да није случајно што је колективно прелажење било синхронизовано са бискупском конференцијом (17 — 20 XI 1941) посвећеној прелазу „грко источњака“ на католичку веру. У вези с тим наводи се да је тада основан тзв. Епископални одбор (Степинац, Шимрак, Бурић) са задатком да „расправља и рјешава“ сва питања везана за прекрштавање у сарадњи са одговарајућим ресором НДХ.

Симић даље сматра да политика прекрштавања није напуштена ни после Павелићеве изјаве од 28 II 1942. Уствари, усташе само мењају тактику да би стишале протесте иностраног јавног мњења због насиља над слободом савести и вероисповести. Павелићева изјава сводила се на тврдњу да православље као такво није уgroжено, али да власт не може дозволити постојање православне цркве у хрватској држави. Практично ово је значило усвајање средњовековног начела „чија држава онага и вера“.

Осврћући се на став Ватикана према конверзији, писац сматра да је овај одувек био заинтересован за мисионарску акцију у широком граничном подручју Западне и Источне цркве, због чега ниједном речју није интервенисао код хрватског клера за поштовање канона. Одговорност Ватикана још више избија на видело ако се има у виду да се Св. столица свесрдно заузима за НДХ у међународним односима.

На крају расправе Симић се осврнуо са неколико речи и на изјаве Већеслава Вилдера и Јураја Крњевића, предратних политичара, који су 1942 из емиграције осудили клероусташку прозелитичку акцију, али с правом замера да су то учинили непотпуно, неискрено, сувише касно и под притиском међународног јавног мњења.

Документација коју писац издашно користи за поткрепљивање својих теза састоји се из клероусташких новина и грађе код нас досада објављене (Зборник ВИИ, Материјали са суђења Лисаку, Степинцу и т. сл.).

Кроз читаву расправу писац потенцирано провлачи мишљење да је прекрштавање у крајној линији имало за циљ денационализацију. Симић, међутим, у догађајима између два рата, као и у онима који су им непосредно следили, не идентификује став ултрамонтанаца са држањем широк католничких слојева. Али се, с друге стране, писцу може замерити што није указивао да су насупрот усташама и клеру католичке масе сле-

диле квалитативно друкчију политику верско-националне толеранције и разумевања. Интерконфесионални прописи (усташки и клерикални) изложени су у целини (претежно) или само битни делови, хронолошки прегледно и тематски повезано, од стране писца — понегде — на карактеристичним местима подвучени. Иако у књизи нема много података који нам нису били познати, или бар приступачни, читав проблем у контексту пишчевог излагања добија сада пуније осветљење. На неким местима, због навођења великог броја докумената, претежно *in extenso*, расправа добија карактер сирове документарне публикације. Приликом интерпретације докумената писац користи метод историско-политичке анализе. Притом, не баш ретко, коментар замењује анализу, долази до понављања и сувишних општих места. Хладнокрвна анализа није увек ослобођена личног става и полемичке ноте. Обрађујући савремене мере писац залази и у прошлост, утврђује аналогije, открива линију једне традиционалне политике. Књига највише губи у вредности због тога што у њој нема нових бројчаних података о прекрштавању. Методолошки је такође неприхватљива подела књиге на основна поглавља према критерију формалне документације (усташка, клерикална, ватиканска). На овај начин писац несумњиво лакше компонује дело, али зато оно губи у зрелости и дорађености. Да је писац излагање засновао на јединствено узетој документацији, добили бисмо садржајно знатно хомогенију књигу и сагледали у свој испрожиманости дејство усташа, клера и Ватикана на прекрштавању српског живља за време Другог светског рата. У раду су се поткрале и неке фактичке грешке, али ситније природе (говори се о другом југословенском уставу 1929 године — стр. 15, итд.).

„ТУВИНСКЕ КОМБИНАЦИЈЕ ОКО НДХ“

Последња студија Симића има за тему немачко-италијанске комбинације приликом стварања и доцнијег подржавања тзв. НДХ.

За разлику од претходно приказаних радова, у овој расправи има знатно више правних разматрања везаних за основну тезу да НДХ није била независна држава ни у унутрашњем ни у међународном погледу. По карактеру теме и, делом, методу обраде, студију можемо уврстити у област правно-политичке литературе. Али колико год правни аспект проблема преодминирао у расправи, има и историских елемената, пошто је писац претходном историском анализом докумената долазио до правних уопштавања и закључака.

Пре него што пређе на разматрање државног и међународноправног статуса НДХ, писац утврђује раније везе између уста-

шког покрета и фашистичких сила. У том смислу он посебно подвлачи да је усташки покрет претстављао њихову „Пету колону“ у Југославији. На подривачком послу су биле ангажоване обе усташке групе, како „германска“ тако и „фашистичка“. Тренутак за унутрашње разбијање Југославије наступио је тек после 27 марта, када су усташке групе у иностранству активизирале. Међутим, како су у нападу на Југославију водећу реч имали Немци, усташке групе у Италији, па и сам Павелић, остали су по страни догађаја који су се 10 IV 1941 одиграли у Загребу. Према мишљењу писца, Павелић се тек у Карловцу (15 IV 1941), на путу за Загреб, после састанка Анфузо — Феррмајер, приклонио Хитлеру као одлучујућем фактору у формирању усташке државе.

Прелазећи на питање настанка НДХ, писац открива противречност приликом самог формирања „нове државе“ Наиме, акти којима се НДХ уобличије — проглашење, именовање владе, признање од стране Немачке и Италије (међународни римокатолички легалитет режима уследио је нешто доцније) — донети су док се Југославија још налазила у рату. Акт о капитулацији старе југословенске војске потписан је 17 априла, с тим што је уговор предвидео 25 април као рок за извршење капитулације. Према томе излази да је Немачка фактички и правно признавала постојање Југославије до тог датума. Иако Симићево логицизирање о правној и временској контрадикцији у настанку НДХ није без интереса, кудикамо је реалнијег значаја аргументовано излагање да усташка држава није имала ниједан атрибут суверености. Тојест, да је у њој постојала владавина немачког закона, а последња реч припадала окупационој власти сила осовине. Што се тиче правног режима, НДХ се није уопште разликовала од осталих окупираних подручја Југославије. На основу ових чињеница, дакле, писац изводи закључак да су Немци приликом оснивања НДХ били искључиво руковођени разлозима пропагандне природе како би убрзали војни слом Југославије и касније лакше одржали освојено подручје.

Настављајући даље да анализира документ о капитулацији од 17 IV, као и догађаје који су уследили, писац закључује да су Немци увидели да Вермахт није „муњевитим ратом“ постигао пуни ефекат победе. Напротив, победу су узели као проблематичну, рачунали с дугом борбом, желели да остану војни окупатор. На овакво схватање је утицао и проглас ЦК КПЈ од 15 IV 1941 у коме се осуђује стварање НДХ и позива на одбрану интегритета и независности Југославије. Симић сматра да је овај проглас први ратни документ КПЈ а уједно и међународни документ антихитлеровске коалиције, садржином и стварношћу потврђен као такав. На основу прогласа и акта о капитулацији, као и доцнијих немачких директива о угушењу уста-

ничког покрета у „простору Југославије“, писац закључује да је НОБ очувала непрекидни идентитет и интегритет Југославије у току Другог светског рата, што је прилог више тези о правој природи НДХ.

Овај рад је такође заснован на великом броју аутентичних сведочанстава и докумената. Но, ово важи само за други а донекле и трећи део књиге, пошто је први, иначе веома кратак (11 стр.), само илустративни увод у разматрање писца о условима под којима је настала НДХ и њеном карактеру. Део питања овде је само споменут, нека опет нејасно приказана (политика неутралности старе Југославије), поткрала се и покоја чињеничка прешка (непотпуно навођење земаља које нису биле окулиране у пролеће 1941), а 27 март 1941 идеалистички интерпретиран као догађај преваходно еписко-етичке природе.

Тежиште излагања је у другом делу, где су прегледно и веома оригинално изложени услови под којима се формирала НДХ и дефинисан њен прави карактер. Истиче се део који говори о латентном сукобу немачко-италијанских интереса на подручју НДХ. Претерано јуридицирање у делу које се односи на противречности у вези са стварањем НДХ требало је свести на разумнију меру. У завршном делу студије, који строго узев и није чврсто везан за претходна разматрања, па ма колико излагање било подређено основној идеји, најзапаженије је ново и оригинално прилажење прогласу ЦК КПЈ из априлског рата.

•

На крају, једном речју, Симићеве монографије рађене су на непотпуној документацији, без основне изворне грађе, на више места остале недорађене или недовољно зрело у целини обликоване, унутрашњом чврстином не баш довољно повезане, али упркос тим и другим мање важним слабостима, значајан уводни прилог будућем истраживању наших публициста и историчара на терену ватиканско-југословенских односа у новије време, као и клероушашког геноцида у току Другог светског рата.

Б. П.

ПАРТИЗАНСКА ШТАМПА У ЦРНОЈ ГОРИ 1941 — 1945 ГОДИНЕ

(Грађа за библиографију НОБ у Црној Гори)

У току Народноослободилачке борбе на ослобођеној и окупираној територији излазило је на десетине листова куцаних на писаћој машини, рађених на гештетнеру и, кад је било прилике, штампаних у партизанским штампаријама. Те листове су издава-